

ESKİÇAĞ TARİHİ VE METODOLOJİSİ ÜZERİNE

Merhabalar,

Bugün Eskiçağ Tarihi üzerine konuşacağız. Her ne kadar bilimsel ilginin en az olduğu tarih dalı olsa da gerek bilinçli gerekse bilinçsiz olarak hakkında en fazla konuşulan tarih alanıdır. Herkes hayatında en az bir kez piramitleri uzaylıların yaptığı hakkında söylentiler duymuş, düşünmüş ya da bunu saçma bulmuştur. Çoğumuz hayatımızda en az bir kez "Sen de mi Brütüs?" tümcesini ya da bundan türettiğimiz başka tümceleri kullanmışızdır. Çoğumuz birilerini "mağara adamlarına" benzetmişizdir. Bazen tüm dünyayı ilgilendiren bir takım söylentiler de Eskiçağ Tarihi sınırlarına giren dönemlemeler ile ortaya atılmıştır. Kayıp kıta Atlantis'i duymuşsunuzdur. Uygarlığın doruğa ulaştığı ve yok olmuş bir yerleşim, pek çok kişiye pek çok sırrı içerisinde barındırmış gibi görülmüş sanırım. "Mu Kıtası" var bir de. Bazı araştırmacı ve teorisyenler burada yaşayan insanların çok büyük bir uygarlık geliştirdiklerini, hatta bizim ancak hayal edebileceğimiz telepati, ön görü, astral seyahat, çift bedenlenme gibi özellikler edinmişlerdi. Bunlar insanların, yani bizim şu anki uygarlığımızı bir yerlere dayandırma çabasıdır. Bu bir ihtiyaçtır.

Tüm dünya insanlığı olarak Eskiçağ Uygarlıkları'nın pek çoğuna oldukça uzak ve yabancıyız. Hakkında bilgimizin oldukça kısıtlı olduğu bir zaman var, üstelik bu zaman insanlık tarihinin yaklaşık %90'lık bir kısmını kapsamaktadır. Öyle ki bilgisizliğimiz ve zaman üzerine örtülmüş bu karanlık, kurgusallık yeteneğimizi ve hayal gücümüzü besler. Çoğu insan Eskiçağ Tarihi hakkında olup olmayacak şeyler söyleme hakkını kendinde bulur. Bu tarihin diğer dallarında da vardır ancak kuşkusuz en yoğun şekilde bu dönemde görülür, o da söz konusu zamanın bize bu kadar uzak olmasının verdiği bir cüretten kaynaklansa gerek. Yine de bunu anlayabiliyorum, dediğim gibi sürekli bir köken arayışı içerisindeyiz. Eğer bugünkü uygarlığı somut olarak bir yerlere dayandırmazsak, aklımızda çok sayıda soru işareti ortaya çıkar, "İnsanlık tarihi nasıl başladı?" sorusu hayattaki en heyecan verici ve cevaplama şart olan sorulardan biridir. Bugün antropoloji, arkeoloji ve eskiçağ tarihi bilimlerinin verdiği bilimsel ve oldukça somut cevaplar insanları tatmin etmemektedir, bu, bilimin açıklamalarının belki de biraz kuru gelmesindedir. Uygarlığın bundan yaklaşık iki milyon yıl önce ilk alet yapan insanlar olan Kuzey ve Orta Afrika bölgesinde yaşayan

grupların tüm dünyaya yayılan göçleriyle başladığını söylemek kimseyi tam olarak tatmin etmez. İnsan zihni nedensellikte çalışır, her şeyi mantıklı, hiç değilse akılcı basit bir zincire oturtmaya eğilimlidir. Ona bir başlangıç vermeniz gereklidir. Çünkü insana Kuzey Afrika'daki göçmenlerden bahsederseniz o ondan öncesini soracaktır, sonra ondan öncesini, sonra ondan öncesini...

Eskiçağ Tarihi araştırmaları bu merakın bir kısmını tatmin edebilir. İnsanlara uygarlığın başlangıçtaki belirli bir döneminin resmini bize çizebilir. Bu durum, Eskiçağ Tarihi'ni anlamlı kılan nedenlerden yalnızca biridir ancak en önemlilerindedir. Size zaman olarak uzak, kültür olarak az benzer ancak insanlık olarak oldukça yakın toplumların varlığının incelenmesi, onların toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel özelliklerinin araştırılması çoğu kişinin düşündüğünden çok daha büyük bir öneme sahiptir. Ancak bundan önce Eskiçağ Tarihi nedir? Ne yapar?" gibi sorulara cevap vermemiz gerekmektedir.

Eskiçağ tarihinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışını İlkçağ Tarihi derslerinde gördünüz. Hümanizm hareketiyle Hellen ve Latin kültürünün incelenmesiyle başlayan bu süreç daha sonra 19.yy'da eski Ortadoğu'nun tarihini de kapsayacak bir biçimde gelişmiş ve bu zamana kadar dinamik biçimde gelişerek gelmiştir. Dil bilimi, arkeoloji ve tarih çalışmaları ile bu alanda ciddi bir birikim sağlanmıştır. Tabii bir bilim dalının bu kadar uzun süreli gelişimi, onun bazı metodolojik prensiplerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Burada daha önceki seminerde yaptığımız "tarih" tanımını, daha doğrusu tarihin olası bir tanımını oluşturacak olan kategorileri saklı tutalım. Bunlar: zaman, insan ve insanın eylemi ile coğrafyadır. Bu kategoriler üzerine çeşitli tarih anlayışları çeşitli tanımlar yapabilir, ancak bunlar hiçbir zaman değişmeyecektir.

Bununla birlikte Eskiçağ Tarihi dediğimiz zaman işte bu kategoriler içinde belirli bir zaman, belirli bir coğrafya ve belirli insan topluluklarından bahsetmiş oluyoruz. Zaten Fatma Hoca'nın derslerinde bunları gördünüz. Eskiçağ Tarihi biliminin incelediği zaman aralığı MÖ 4.binyılın sonlarından MS 6.yy'ın başları arasındaki süreçtir. Tarihlerde neden esnek davrandığımızı biliyorsunuz, çağlar bir ya da iki olayla açılıp kapanmaz. Zaten suni bir bölünme olan tarihi devirlerin geçerliliği konusunda daima aklımızda şüpheler bulunmalıdır. Biz Eskiçağ Tarihi'ni yazının bulunmasıyla başlatıyoruz. Yazı tam olarak 3000 yılında birden bulunmadığı için iki ya da üç yüz

yıllık bir esneklik payı bırakmamız gerektiğini biliyoruz. Bitiş olarak Batı Roma'nın yıkılışını verdiğimizde de çağlar arasındaki sosyo-kültürel geçişin MS 476 yılında gerçekleşmediğini biliyoruz. Dönüşüm bu tarihten sonra bir yüz yıl daha sürmüştür.

Yazı tarih için önemlidir, hatta vazgeçilmezdir. Ancak Eskiçağ Tarihi bu noktada daha hassas bir yerde bulunmaktadır. Bunun nedeni yazı öncesi dönemdir. Biz bir uygarlığı inceliyoruz, şimdi bu uygarlığın yazının bulunmasıyla başlamadığını biliyoruz. “Tarih” dediğimiz zaman yazı öncesi dönemi de anlamamız gerekmektedir. Arkeoloji ve antropoloji bu dönemle ilgili bilgi ve araştırma ihtiyacımızı büyük ölçüde karşılar. Ancak bunlar tarih bilimi değildir, yöntemleri farklıdır, sosyal antropolojiyi bir kenara bırakırsak antropoloji de arkeolojide teknik kazı, kataloglama, tarihleme ve tanımlama vasıflarını en uç düzeyde içinde barındırır. Bulgularına göre bir olguyu toplumsal ve kronolojik süreç içerisine yerleştirme vasfına da sahiptir. Ancak tekrar söylüyorum, bunlar tarih bilimi gibi değildir. Tarih, ilk seminerimize gelen arkadaşlarımızın hatırlayacağı gibi, bambaşka bir dinamik üzerinde bulunmaktadır. “Tarih yazmak” belgeler, entelektüel bilgi ve yorum yeteneği arasında geçen bir süreçtir. Tarihin gerçekliği belgelerden gelir, geçerliliği ise yorumun sağlamlığı ve genel geçerliği ile alakalıdır. Ne yazık ki arkeoloji ve antropoloji, bu konuda Eskiçağ Tarihi kadar esnek değildir. Çünkü malzeme tarih yazımını bu kadar sıkı sıkıya bağlamaz. İşte bu metodolojik güçlükler yazı öncesi dönemi Eskiçağ Tarihi sınırlarına almak sıkıntı yaratan bir durumdur. Üstelik bu zaman dilimi o kadar geniştir, bu zaman dilimi içerisinde yaşayan insanlar o kadar çeşitlidir, incelenen coğrafya ise o kadar büyüktür ki eskiçağ tarihi kendi içinde de Eski Batı ve Eski Doğu olarak ayrılmıştır. Bu bölümlenme de tartışmalıdır ancak yine de şuan elimizde en kullanışlı olan ayırım budur. Buna daha sonra değineceğiz ancak hazır bu noktaya gelmişken Eskiçağ Tarihi'nin coğrafi sınırlarından da bahsetmemiz gerekir.

Eskiçağ Tarihi'nin incelediği coğrafya en genel biçimiyle batıda Britannia'dan doğuda İran'a, Kuzey'de Buz denizi ve Karadeniz Havzası'ndan güneyde Kuzey Afrika ve Basra Körfezine kadar olan sınırlardan oluşmaktadır. Bu coğrafyanın belirlenmesinde kriter kültürel odak noktalarıdır, kültürel arası geçirgenlik ve kültürün aktarılmasında süreklilik aranır. Örneğin şöyle bir çizgi içerisinde düşünürsek eğer: Mezopotamya, Mısır ve İran'da ortaya çıkan kültür odakları daha sonra Suriye, Filistin, Anadolu, Yunanistan, İtalya ve Kuzey Afrika'da yaşayan toplumları her anlamda

etkilemiş, bölgelere yapılan göçler, tarihsel süreci dinamize etmiş, halklar yaşadıkları coğrafyaya göre biçimlenirken, bu kültür odaklarından aldığı birikimi sahiplenmiş, kullanmış ve aktarmıştır. Kùltürler dönüşmüştür, Persler Yunanistan'a kadar olan tüm bölgeyi ele geçirmiş, kendi kùltürlerini buraya getirmiştir. Aleksandros'un seferleriyle Hellen kùltürü, zaten daha önce de aşına olunan doğu kùltürünü asimile etmeye çalışmış, bunun sonucunda bir doğu-batı senkretizmi oluşmuştur. Aleksandros Hindistan'a kadar gitmiştir ancak kùltürel dönüşüm Batı İran ile sınırlı kalmıştır. Hellenistik Krallıklar'dan sonra Roma Akdeniz Havzası'na egemen olmuş, doğu-batı senkretik Hellenizmini korumuş, benimsemiş ve Avrupa'da gerçekleştirdiği seferlerle yeni oluşan Hellen-Roma kùltürünü Britannia'ya kadar taşımıştır. Bağlantı açıktır, sürerlilik ve birikim gözler görülür biçimdedir. İşte bu kùltürel sınır ayı zamanda coğrafi sınırı da ortaya koymaktadır.

Bu noktada artık Eskiçağ Tarihi'ni belirli bir kavramsal dizge içerisine oturtabiliriz. Eskiçağ Tarihi, MÖ 3 binyıldan MS 6.yy'a kadar olan zaman dilimi içerisinde Britannia, İran, Mezopotamya, Karadeniz Havzası ve Kuzey Afrika bölgesi arasında kalan coğrafyadaki toplumları yaşayış biçimlerini ve geçirdikleri tarihsel süreci sosyoekonomik, sosyopolitik ve sosyokùltürel anlamda, belge-yorum ilişkisi içerisinde inceleyen disiplindir.

Bu noktadan sonra konuyu biraz daha açabiliriz. Lisans ve lisansüstü öğrenimde, her açıdan kolaylık sağladığı için biz Eski Doğu ve Eski Batı olarak Eskiçağ Tarihi'ni iki gruba ayırıyoruz. "Eski Doğu" MÖ 3.binyılda Sümer ve Mısır Uygarlıkları'nın yazıyı kullanmaya ve kurumsal siyasi kimliklerini ortaya çıkarmasından Makedonyalı lider Aleksandros'un Doğu seferinin başladığı MÖ 4.yy'a kadar geçen süreyi ve genel olarak Anadolu, Mezopotamya, Mısır, İran ve Suriye topraklarındaki toplumları ele alır. Aleksandros'un seferi ve sonrasında yaşanan gelişmelerin baz alınmasının nedeni büyük çaptaki kùltürel değişimdir. "Eski Batı" ise MÖ 2.binyılın başlarında Girit Adası'nda kurulan Minos Uygarlığı" başlangıç kabul eder ve Eski Yunan ve Roma Uygarlığı'nı içerisine alarak MS 6.yy'a kadar olan zaman dilimini inceler. Coğrafyası Eski Doğu'nun incelediği alanın yanında Roma İmparatorluğu'nun Avrupa ve Kuzey Afrika'daki yayılım alanını da içerir.

İleri araştırmalarda bu iki ayırım daha fazla b6l6mlemeye maruz kalır. Bu y6zden Mezopotamya Uygarlığı, Anadolu Uygarlığı, Hellen ve Hellenizm, Roma Cumhuriyeti ve Roma İmparatorluğu gibi alt alanlar ortaya çıkar ki bunlar da kendi ilerinde coğrafi ve kronolojik olarak b6l6n6rler. Eğer ileride Eskiçağ Tarihi çalışmak isteyenler varsa katılacağınız bir m6lakatta j6ri 6yelerine Roma Tarihi çalışmak istiyorum demek genelde yeterli olmaz, Roma Dini, Roma Ekonomisi ya da Roma İmparatorluğu D6nemi'nde askeri sistem çalışmak istiyorum gibi şeyler s6ylemelisiniz, tabi bunlar bir ezberin değil, alan 6zerine şuanda başlayacağınız okuma ve araştırmalarla elde edeceğiniz tecr6belerin sonucunda ortaya çıkacaktır.

Eskiçağ'ın kuramsal yapısı ana hatlarıyla bu şekildedir. Ancak eğer biri Eskiçağ Tarihi ile uğraşacak, bunun 6zerine araştırmalar gerekleştirecekse bu kuramsal bilgiden daha fazlası gereklidir. Her bilim ve disiplinde olduğu gibi yaptığımız işi anlamlı kılacak bir neden gereklidir. Biliyorum, ne yazık ki bu sorular T6rkiye'de yalnızca m6lakatlarda sorulur ve yalnızca b6yle zamanlarda d6ř6n6l6r. Ancak ben kendini bilime ve d6ř6nceye adanmış olan kişilerin, s6z konusu işlerini yapmasındaki tek nedenin maddiyat olmadığına inanmak istiyorum. Evet zor şartlar altında yaşıyoruz, bir 66nc6 d6nya 6lkesinde bilim ile uğraşmak için çok b6y6k fedakarlıklar g6stermek zorundayız, bunun farkındayım. Yine de t6m bu fedakarlıkları da anlamlı kılacak bazı nedenlere ihtiyacımız var. Bu nedenler hem bize kendimizi işe yarar hissettirir, hem yaptığımız işi daha iyi yapmamızı sağlar hem de d6nyadaki, hatta evrendeki, bu uçsuz uygarlıktaki yerimizi anlamamıza yardımcı olur. Bu noktada artık malum soruyu sormanın vakti gelmiştir diye d6ř6n6yorum: Eskiçağ Tarihi neden yazılır?

Sebeplerinden birini konuşmanın başında s6ylemiştim. Geçmişe olan genel merakın 6tesinde Eskiçağ Tarihi bize uygarlığımızın en eski d6nemlerini, insanlığın k6klerine en yakın olduğu noktayı g6sterir. Nereden geldiğimizin en ilksel g6r6nt6s6d6r bu. Ne kadar değiştiğimizi ya da ne kadar değişmediğimizi en iyi bu d6neme bakarak g6rebiliriz. Her ikisi de oldukça şaşırtıcıdır. Bunun bilimsel 6nemini bir yana bırakırsak eğer, entelekt6el açıdan da bizi oldukça tatmin eder. İnsani bir eğilimdir, bir birey eğer bu g6nk6 konumunu anlamlı kılacaksa geçmişinden kopamaz, koparsa eğer çok ciddi kişilik bozuklukları g6sterir. Hen6z bug6n bu saatte, bu şekilde yaşamaya başladığınızı d6ř6n6n. İnsana 6zg6 6zellikleriniz aktif halde, beyniniz s6rekli etraftaki nesnelere varlığını algılıyor, oradan size biri bir şey s6yl6yor, siz anlayamıyorsunuz, hatta o bir

şey söyleyen kişinin de nasıl bir varlık olduğundan henüz kendinizi görme fırsatı bulmadığınız için bihabersiniz. Hayat sizin için anlamsız, sadece varsınız.

Bu bizim neden Tarih yazdığımızı da açıklayan bir şey ancak Eskiçağ'ın buradaki en belirgin özelliği size olan uzaklığıdır. Yaratılış ve evrim gibi kökensel tartışmalar boşu boşuna yapılmıyor çünkü insan olarak varlığımızın derinliklerine inmek bizim için bir zorunluluktur, çünkü “yüksek düşünce yeteneği” gibi bir özelliklerle lanetlenmişizdir ve anlamsızlığa karşı oldukça duyarlıyızdır.

Diğer bir neden ise tarihin kendi içerisinde barındırdığı “bütünlük” özelliğidir. Şöyle anlatırsam daha açık olur sanırım: Mezopotamya Uygarlıkları'nı anlamadan Anadolu Uygarlıkları'nı anlayamayız. Anadolu Uygarlıkları'nı anlamadan Hellen Uygarlığı'nı anlayamayız. Hellen Uygarlığı'nı anlamadan Roma'yı ve Bizans'ı anlayamayız. Roma'yı ve Bizans'ı anlamadan Avrupa Tarihi ve Osmanlı'yı anlayamayız. Avrupa Tarihi'ni ve Osmanlı'yı anlayamadan Çağdaş Dünya tarihini anlayamayız. Eskiçağ tarihi zincirin başıdır. Zincirin her halkası birbirinden önemlidir ancak, baş, varoluş nedenidir. O halde yalnızca Eskiçağ Tarihçilerinin değil, her tarihçinin ya da entelektüel kaygıları olan her insanın Eskiçağ Tarihi'ni biraz da olsa bilmesi gerekmektedir. Bu Eskiçağ Tarihi'nin ve Eskiçağ Dilleri ve Edebiyatı, Arkeoloji gibi diğer Eskiçağ Tarihi Bilimleri'nin varoluşunun somut ve açık nedenidir arkadaşlar.

Bununla birlikte Eskiçağ Tarihi'nin kendi içerisinde barındırdığı bir takım nedenler de bulunmaktadır. Dünya yazılı tarihin başlamasından sonraki 5000 yılda oldukça değişmiştir. İnsanlar Eskiçağ'da yaşamış uygarlıklara genellikle ilkel olarak bakmaktadırlar. Bu kesinlikle doğru değildir. Gelişen bilim, teknoloji ve ekonomi insanlığa çok şey kazandırmıştır doğru ancak çok şey de götürmüştür. Eskiçağ'da da her şeyin muhteşem olduğu söylenemez. Evet maddi sıkıntılar, açlıklar, savaşlar, hastalıklar... Bunların hiçbiri Eskiçağ'da bugün olduğu kadar yoğun olmamıştır. Bugün az gelişmiş ve eskiden kendi aralarında kendi yaşam alanlarında yaşayan topluluklar, “çok gelişmiş” dünyanın rahatı ve “ilerleme”yi bahane ederek yaptıkları icraatlar yüzünden ezilmekte, ölmekte ve tükenmektedir. Eskiçağ Tarihi'nde de yayılcı politikalar izlenmiştir, hatta asimilasyon uygulamalarına bile gidilmiştir, ancak hiçbir

emperyal devlet kendi tebaasına ve diğer halklara karşı bu dönemdeki kadar duyarsız kalmamıştır.

Çok değiştik arkadaşlar, bu değişim çağlar içinde katlanarak hızlandı. Artık tüm kavramlar bambaşka bir hal aldı: umut, erdem, ahlak, akıl, özgürlük... Profesör Ertuğrul Turan'ın bir yazısından alıntı yapayım:

“Bir Amerikan filminde eli silahlı bir hayduta ölümünden önce bilgece bir söz söylenmek istenir. Söz, eksik biçimiyle, mafya bilgesinin ağzından şöyle dökülür: ‘Bütün umutları söndüğünde insan gerçek anlamda özgürleşir’. Pratik anlamda umutsuzluk gerçekleşse bile, varlıkbilimsel açıdan insanın sürekli bir gelecek beklentisi içinde olduğunu söyleyerek bu beylik söze gülüp geçebilirsiniz. Ancak günümüzde böyle bir özgürlük yanlısaması içinde yaşıyoruz. Çünkü umut, insanın sahip olmak istedikleri ve sahip olunanların tanımladığı bir “ben” imgesini yaracak itkiye dönüştü”

Hocanın burada demek istediğı şey, artık umut kavramının tüketimle eş tutulmasıdır. Yani artık umut, bir noktadan daha iyi bir noktaya geçme arzusudur. Başımız çok kötü derde girmezse suni umutlar besleriz. Oysa en doğal umut, yaşama isteğidir. Mutluluk çoğu noktada üretim/tüketim standartlarıyla bağlantılıdır artık. Amaçsızlığını araçları elde etme gücümüz ve arzumuzla kolayca kapatabiliyoruz. Hediegger buna, insanın içinde doğal görünümlü bir umutsuzluk ve seçeneksizlik şeklinde büyüyen *isimsiz acı* der. Artık kırsal bir yaşam sürmek, şehirli insanın fantezisi haline geldi, artık doğa bizim için bir romantizm. Artık “bilgi” erdemli olmanın bir yolu değil, maddi amaçlar için bir araç.

Özümüzü yitirmemeliyiz, ona sahip çıkmalıyız. Kimse insanlığın gelişiminin durmasını istemez ancak bu gelişim içerisinde kendi zihnimizin, öz yaratılarını yitirmememiz gerekir. 20.yy'dan önce Yahudilerin neredeyse hepsi matematik, teorik fizik, edebiyat gibi büyük yatırımlar gerektirmeyecek ancak zihinsel çabayla gelişime açık ve değerli bilimlerden ya da belirli sanat dallarından en az birine hakim olarak kendilerini geliştirmeye çalışırlardı. Bunu nedeni anti-semitizmin hemen her dönemde görülmesi ve sürekli sürgün edilmeleridir. Onlara geçimlerini sağlayacak, onları ilerletecek, dinç tutacak ve yanlarında taşıyabilecekleri bir şeyler gerekiyordu. Kara ütopya yapmak gibi bir niyetim yok ancak bir gün tüm bu şaşalı hayatlarımızı kaybedebiliriz. Tüm elektrik şebekemiz çökebilir, bir başka buzul çağına girebiliriz ki

bu olasıdır. Bunların dışında, bunların hiçbiri olmasa da tüm bu ilerleme içerisinde tüm insani bilinç ve maneviyatımızı yitirebiliriz. Tarih okumak ve yazmak kendimizi fark etmemizi sağlayabilir. Eskiçağ Tarihi ise endüstrinin yalnızca gökyüzünü değil, bilinçlerimizi de kirletmeden önceki dönemin farkına varmamızı sağlar. Artık Antik Dünya Bilgeliğini, o dönemde söylenmiş sözleri takvim yapraklarından, facebooktaki özlü sözler sayfalarından, ticari kullanımlardan kurtarmamız gerekmektedir. Bu da herkesten önce bir tarihçinin işidir.

Son olarak Eskiçağ Tarihi metodolojisinden bahsedelim ve bir tarihi olgunun inceleme aşamalarından kısaca bahsedelim.

(Buradan itibaren Eskiçağ Tarihi kaynakları ve metodolojisinden bahsedilecek ve bir Eskiçağ Tarihi çalışması nasıl yapılır örnek üzerinden gösterilecektir)